

JOHN HOLTEN-ANDERSEN

Ingeniør, lektor ved DTU og gennem en halv menneskealder aktiv i forskellige grene af miljøbevægelsen.

TOKE HAUNSTRUP CHRISTENSEN

Civilingeniør, ph.d., forsker ved Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet

STEFFEN FOSS HANSEN

Cand. techn. Soc, uddannet i miljøregulering og miljøplanlægning

KRISTINE CECILIE HOLTEN-ANDERSEN

Arkitekt MAA, udøvende landskabsarkitekt og mangeårig græsrodsaktivist

MODVÆKST OPTRÆK TIL OPRØR

AF JOHN HOLTEN-ANDERSEN, TOKE HAUNSTRUP CHRISTENSEN,

STEFFEN FOSS HANSEN OG KRISTINE CECILIE HOLTEN-ANDERSEN

Som nævnt flere gange i denne antologi, trækker modvækst-begrebet tunge veksler på den vækstkritik, som voksede frem i 1970'erne. Siden publiceringen af bogen *Grænser for vækst* har en strømning indenfor dele af miljøbevægelsen samt i visse intellektuelle kredse knyttet den fremadskridende økologiske krise til det vækstparadigme, som i århundreder har været det herskende, og som har dannet grundstenen i diverse politiske ideologier såvel som i den praktiserede politik indenfor stort set alle områder af samfundslivet.

Vækstkritikken har helt fra begyndelsen krævet et opgør med „business-as-usual“ og opnåede endog en vis gennemslagskraft i 1970'erne. Problemstillingen blev i det mindste diskuteret i offentligheden, og den trængte sig også til en vis grad på den politiske dagsorden, hvor den satte spørgsmålstejn ved efterkrigstidens fremskridts- og udviklingsoptimisme. Foruden *Grænser for vækst* var årtiet i det hele taget præget af en aktiv samfundskritik, hvor bøger som *Velstand uden velfærd*, *Oprør fra midten* osv. i høj grad slog tonen an i debatten.

Samfundskritikken havde mange an-

grebspunkter, hvor ødelæggelserne af natur og miljø blot var ét. Som bekendt var også kritikken af de sociale forhold i samfundet et vigtigt omdrejningspunkt i samfundsdebatten. Det var dog kun sjældent, at de forskellige kritikpunkter blev anskuet ud fra en fælles synsvinkel. I vidt omfang forfulgte miljø-kritikken og den sociale kritik hver sit spor, hvilket er en vigtig årsag til, at begge kritiske positioner senere mistede fodfæste. De trak ganske enkelt i hver sin retning.

Når denne periode i den grad var præget af kritisk debat, hang det sammen med en række historisk bestemte forhold. Foruden de voksende miljøproblemer var 1970'erne også præget af en politisk og økonomisk krise i hele den vestlige verden, som i øvrigt var sammenfaldende med en voldsom forandring af den sociale og kulturelle virkelighed for mange mennesker. Samfundet var på vej væk fra et landbrugs- og industrisamfund, men hvor man var på vej hen stod stadig ganske uklart. En sådan omvæltning og hermed forbundet usikkerhed gav nødvendigvis anledning til en omfattende og kritisk samfundsdebat.

Et skridt frem og to tilbage

Fra 1980'erne og frem døde denne debat imidlertid ud. De kritiske positioner blev i vidt omfang erstattet af en neoliberal rekonstruktion, sådan som flere forfattere beskriver det i denne antologi (se f.eks. Anders Lundquist og Ole Busck). Man vendte sig atter mod markedet og de teknologiske fremskridt som midlet til at hive den vestlige verden ud af krisen. „Fremskridts-projektet“ – og dermed vækstprojektet – blev således i det væsentlige genbekræftet, det krævede blot – lød argumentationen – at dette projekts indre potentialer skulle bringes til udfoldelse. Det betød, at efterkrigstidens national-statslige reguleringer skulle afvikles, mens markedet omvendt skulle sættes fri. Der kom – til en vis grad – gang i hjulene, og kombineret med Sovjetunionens fald stod det neoliberale projekt derfor tilbage som sejrherren, som indbegrebet af 'den frie verden'. Man troede vitterlig, at „historien var slut“, da Berlinmuren faldt i 1989. Den neoliberale rekonstruktion blev opfattet som 'historiens endemål', og enhver kritik blev fejlet til side. Det gjaldt også for væstkritikken, selvom denne ikke umiddelbart skrev sig ind i den klassiske højre-venstre-diskussion. Marked og teknologi skulle nok ordne alle problemerne – lød det.

Miljøproblemerne kunne man imidlertid ikke helt lukke øjnene for, selvom mange forsøgte at afvise dem som et påhit fra en lille klike, der brugte dem som påskud for en kritik af „de vestlige værdier“. De fleste anerkendte dog problemernes eksistens, men hævdede, at de skulle løses

med mere teknologi og større investeringer og derfor med mere marked og større vækst. Miljøproblemerne grænseoverskridende karakter blev oven i købet brugt som argument for, at deres løsning måtte bestå i afviklingen af nationale institutioner til fordel for overnational regulering, hvorved de reelt kom til at tjene som påskud til at fremme den internationalisering af økonomien, som i de seneste 20-30 år har været en af de vigtigste drivkræfter bag den fortsatte vækst. Det var i denne ånd, at Brundtland Kommissionens rapport – *Vor Fælles Fremtid* – fra 1992 kom til verden. Det var her, forestillingen om en 'bæredygtig udvikling', ja, sågar en 'bæredygtig vækst', blev kanoniseret.

Op igennem 1990'erne og et godt stykke ind i 00'erne var denne neoliberale verdensopfattelse den ubestridt fremherskende. De, som pegede på den sociale og miljømæssige bagside af den ekspanderende globale økonomi, blev afskrevet som tilbageskuende og fremskridtsfjendske. Den nye optimisme vendte forholdet mellem årsag og virkning på hovedet, således at økonomisk vækst efterhånden blev set som forudsætning for at kunne løse ikke alene de sociale problemer, men også miljøproblemerne (som Peter Nielsen og Petter Næss også eksemplificerer i denne antologi). Således pudsede vi vore grønne glorie ved eksempelvis at installere katalysatorer og partikelfiltre på vore biler, alt imens bilparken eksploderede og nye motorveje pløjede gennem landskabet. De, som vovede at sætte spørgsmålstegn ved champagnefesten, var ikke velsete. Store

dele af miljøbevægelsen stak piben ind og holdte i bedste fald væstkritikken for sig selv, samtidig med at den sociale kritik også i vidt omfang forstummede.

Kritik uden bevægelse

Én af grundene til, at den neoliberale diskurs blev så dominerende, var, at de kritiske positioner fra 1970'erne i høj grad fremstod som fragmenterede, og at miljøbevægelsen og de sociale bevægelser derfor trak i meget forskellige retninger. Vækst-kritikken blev næsten udelukkende formuleret ud fra et rent miljø-synspunkt og var ude af stand til at forholde sig til de sociale brudflader i samfundet. Den forblev en intellektuel – og dermed elitær – position uden rod i menneskers oplevede hverdag. Da kritikken ikke kunne omsættes til praktisk handling i menneskers sociale virkelighed, var man henvist til at appellere til enten statsmagten eller den individuelle forbruger som de eneste mulige aktører.

Miljøpolitikken blev derfor et langt stykke af vejen reduceret til en række overordnede statslige reformforslag (som f.eks. „grønne regnskaber“ eller „grønne afgifter“), der henvendte sig til forbrugerens „grønne samvittighed“. Det siger sig selv, at disse tiltag ikke havde den store effekt, udover ren signalværdi. For det er ensomt og ikke særligt engagerende at redde verden ved køledisken, og det er svært at gøre op med forbrugs-vækstens vilkår som enkeltforbruger (som det bl.a. påpeges af Toke Haunstrup Christensen og Inge Røpke i denne antologi).

Omvendt har det også svækket de sociale bevægelser, at de ikke i nævneværdig grad har medtænkt en miljødimension, sådan som det beskrives i flere artikler i denne antologi (se Ole Busck, Safania Eriksen, Kurt Berthelsen og Jørgen Nørgaard). For miljøkritikken, og i særlig grad væstkritikken, anfægter jo det herskende produktionsparadigme og åbner derfor op for en mere grundlæggende omtænkning heraf. En sådan reformulering af selve produktionsmåden har længe været savnet hos de sociale bevægelser, herunder ikke mindst fagbevægelsen, hvor man stort set har affundet sig med den herskende „produktivistiske“ tankegang med dens fokus på rationalisering, produktivitet og vækst. Indenfor de – meget snævre – rammer, som sættes af dette paradigme, har fagbevægelsen i hovedsagen fokuseret på løn, fordeling og offentlige velfærdsydelser. Et langt stykke af vejen har man oven i købet accepteret argumentet om, at øget velfærd og høj beskæftigelse forudsætter økonomisk vækst, hvorved man altså indirekte har lagt afstand til miljøbevægelsens kritik. Den manglende samtænkning af væstkritikken og den sociale kritik har alt i alt betydet, at det har været næsten umuligt at skabe en fælles platform for de sociale bevægelser og miljøbevægelsen, hvorfor de i vidt omfang er blevet spillet ud mod hinanden. Konsekvensen har som nævnt været, at det neoliberale projekt har været uden reel opposition i de vestlige kernelande. I hvert fald indtil for ganske nylig.

En historisk alliance

For i begyndelsen af det nye årtusind er der kommet skred i positionerne. Det blev allerede klart i Seattle i 1999, hvor et WTO-topmøde blev blokeret af hundrede tusinde demonstrerende aktivister, der protesterede mod den næsten enerådende neoliberale dagsorden. Det nye i Seattle var, at aktivisterne udgjorde en koalition af kræfter fra både miljøbevægelsen og de sociale bevægelser, herunder fagbevægelsen. Siden har denne koalition udbygget sine kontakter bl.a. indenfor rammerne af World Social Forum (WSF), der har samlet ti-tusinder af aktivister og intellektuelle til sine møder rundt omkring i verden. Selvom dette forum betegner sig som et socialt forum, så udgør miljøbevægelsen en meget væsentlig kraft i dette netværk – og vækstkritikken står højt på dagsordnen. Under COP15 i København i 2009 – 10 år efter Seattle – var det oven i købet muligt at samle tusinder af deltagere fra hele verden til det alternative klimatopmøde, Klimaforum09, hvor en radikal vækstkritik blev fremført.

I denne nye, globale modstandsbevægelse synes det i det hele taget irrelevant at sætte skel mellem den sociale og den miljømæssige dimension i bevægelsen. Det hænger ikke mindst sammen med, at nogle af de drivende kræfter i bevægelsen kommer fra det globale syd, og for dem hænger tingene ganske enkelt sammen. En meget vigtig aktør er f.eks. den internationale småbondebevægelse, La Via Campesina, som anskuer den sociale og miljømæssige kamp som to sider af samme sag. Det samme er

tilfældet for en række sammenslutninger af oprindelige folk, der også er vigtige aktører i den gryende, globale bevægelse.

Det er hos os i det globale nord, at vi fortsat anskuer verden fragmenteret. Det hænger sammen med, at vi alle er præget af en dominerende tendens i vestlig tænkning, der i hvert fald lige siden Descartes har sat mennesket uden for naturen – og omvendt. Det betyder, at vi tænker og anskuer hele det sociale og kulturelle felt som uafhængigt af og adskilt fra natur og miljø, sådan som flere forfattere i denne antologi påpeger (se f.eks. Jesper Saxgren, Kristine Holten-Andersen og John Holten-Andersen). Hos os i det globale nord er det vanskeligt at gøre os fri af en dybt rodfæstet tankegang, og dog er der også her skred i tingene. Det er den begyndende modvækst- eller degrowth-bevægelse et udtryk for.

Som det fremgår af de to manifeste fra denne bevægelse, som vi har valgt at bringe i denne antologi, så er modvækst-tænkningen ikke en miljø-tænkning i klassisk forstand. Miljøet indgår godt nok som et vigtigt argument, men det står på ingen måde alene. Sociale, demokratiske, kulturelle – ja, selv økonomiske – argumenter taler alle sammen for, at det herskende vækst-paradigme er sygt og står for fald.

En ny praksis

Det er også et hovedbudskab i denne antologis forskellige bidrag, der ud fra mange forskellige synsvinkler peger på, at jagten efter vækst og velstand ikke alene udpiner

naturen, men også forarmer tilværelsen for flere og flere mennesker på flere og flere områder (se f.eks. Maria Gjerding og Helle Heckmanns artikel). Vækst-paradigmet gennemsyrrer ganske enkelt vort liv på alle leder og kanter – økonomi, arbejde, forbrug, uddannelse, sundhed, familieliv, børneopdragelse, arkitektur, byudvikling, politik, kultur – ja, selv vort sprog, er på en meget grundlæggende måde præget heraf.

Det er en vigtig erkendelse, for det betyder, at vi ikke som hidtil kan arbejde i hvert vort lille afgrænsede hjørne af samfundet, hvorfra vi forsøger at tale ind i den dominerende diskurs. Tværtimod er der brug for en tværgående helhedstænkning, der tænker „ud af boksen“ og sætter nye billeder og ord på det samfund, vi ønsker at skabe. En sådan radikal nytænkning kan imidlertid ikke formuleres som et nyt, stort utopisk projekt. For det første har vi i historien set eksempler nok på forkromede utopiske projekter, der alle er kuldsejlede. For det andet er det ikke en ny teoretisk konstruktion, der er brug for, men derimod en *ny praksis*.

I det herskende paradigme bekender vi os til „ordet“. Det er i kraft af „ordet“ – altså teorien – at vi konstruerer vores verden, og det er herudfra, vi udleder vor praksis. Dette herredømmeforhold mellem „teori“ og „praksis“ er en integreret del af vækstparadigmet, og vil vi gøre op med væksten, må vi derfor også gøre op med dette magtforhold. Det, vi har brug for, er en praksis, der vokser frem af vort kropslige og sanselige møde med verden, dvs. af vore konkrete, hverdagsbaserede erfaringer. Det

er i det konkrete levede liv, at vi erkender, at vi er en del af naturen, ligesom den er en del af os. Derfor må vi gøre op med dét skel mellem natur og kultur og mellem miljø og økonomi, som udgør selve fundamentet for vækst-paradigmet.

Det nye paradigme må altså først og fremmest søges i en ny praksis, hvorfor den nye modvækst-bevægelse da også et langt stykke af vejen er praksisorienteret. Hvor vækstkritikken fra *Grænser for vækst* overvejende var en intellektuel position, så er den gryende modvækst-bevægelse i langt højere grad vokset frem af konkrete projekter, hvor man i et fællesskab forsøger at praktisere en økologisk måde at producere, forbruge og leve på.

De mange ansigter

Dette udgangspunkt betyder, at bevægelsen nødvendigvis har mange ansigter og mange udtryk, som det er beskrevet i flere artikler i denne antologi (se f.eks. Safania Eriksen, Toke Haunstrup Christensen, Niels Johan Juhl-Nielsen, Kurt Berthelsen, Jesper Saxgren). Vi finder den i så forskellige alternative græsrodsinitiativer som økologisk landbrug, permakultur, øko-samfund, slow cities og slow food, simple living og transition towns, men vi ser også, at disse alternativ-bevægelser i stigende grad finder sammen med mere klassiske folkebevægelser som småbondebevægelsen, kystfisker-sammenslutninger, boligbevægelsen og fagbevægelsen.

Ud af de netværk, som hermed skabes, kan bevægelsen begynde at gøre sig poli-

tisk gældende, først og fremmest på lokalt niveau. Derfor ser vi da også, hvordan en række bydele og kommuner er bemærkelsesværdigt længere fremme i omstillingsviligheden end det gumpetunge statsapparat. I flere lokalsamfund er man begyndt at engagere sig i konkrete omstillingsprojekter, især i det såkaldte „udkantsdanmark“. Ærø og Samsø har f.eks. besluttet sig for at gå i spidsen mht. at omstille deres energiforsyning til 100% vedvarende energi, og Svendborg har meldt sig ind i slow city-bevægelsen.

Disse mange forskellige udtryk betyder, som sagt, at 'modvækst-bevægelsen' umuligt kan proppes ind i nogen veldefineret kasse med et klart mærkat på. Der er således ikke tale om en politisk bevægelse i klassisk forstand, og den kan umuligt rummes indenfor rammen af de etablerede politiske partier, for de er alle skabt ud fra en bestemt teoretisk konstruktion (liberalisme, socialisme, nationalisme osv.). Af samme grund er de bygget op som stærkt hierarkiske organisationer, hvor det er 'toppen', der udlægger den politiske linje, mens partisoldaterne i 'bunden' forsøger at omsætte den til handling.

Modvækst-bevægelsen er i bund og grund et opgør med hele denne hierarkiske organisationsforståelse, der jo er en direkte konsekvens af teoriens forrang for praksis. Af samme grund kan bevægelsen heller ikke indpasses på den klassiske højrevestre-akse, for den er hverken forlovet med den stærke stat eller det „frie“ marked, tværtimod indebærer modvækst-tanke-

gangen en bekendelse til livskraftige, lokalt forankrede fællesskaber og styreformer.

Optræk til oprør

Der er mange tvingende grunde til, at alternativet til vækst-paradigmet kun kan vokse frem fra neden, selvom det måske kan forekomme uoverkommeligt, for det herskende paradigme sidder jo så uendelig tungt på magten. Og dog slår systemet revner og sprækker, der oven i købet synes at vokse fra dag til dag. Den økologiske krise går hånd i hånd med en sundhedskrise, en fødevarekrise, en energikrise, en social krise, en økonomisk krise osv. Flere og flere mennesker udstødes af den ubønhørlige vækst-maskine, og derfor ser vi da også i samfundets bund og periferi, at større og større grupper vender systemet ryggen.

Nogle vender sig mod højre-populistiske strømninger, som er dygtige til at oppiske en hadsk opinion i medierne, men som ikke har noget som helst fremadrettet svar på problemerne. Andre engagerer sig i et væld af konkrete modvækstinitiativer, der lokalt og i praksis forsøger at skabe nye socialt og økologisk bæredygtige fællesskaber. Udfordringen i dag består i at skabe et netværk af kontakter mellem disse lokale initiativer og styrke båndene mellem dem og de klassiske interessegrupper som miljøbevægelsen, småbondebevægelsen, fagbevægelsen mm.

Gennem konkrete projekter og i et praktisk samarbejde kan vi udvikle en bevægelse, der med afsæt i det lokale kan sætte en bæredygtig omstilling af vort sam-

fund på dagsordenen regionalt, nationalt og globalt. Det handler ikke om de store armbevægelser og de højtflyvende visioner, men derimod om at sætte én fod foran den anden i en fremadrettet og fælles proces frem mod et samfund, hvor der satses på

det gode liv frem for de goder, der kan købes for penge.

Det er vort håb, at denne antologi kan inspirere flere mennesker til at engagere sig i omstillingen til fremtiden.